

Õigus oma keelele

Norra keel – emakeel isamaal

Øyvind Rangøy

Tartu ülikooli eesti keele ja soome-ugri filoloogia üliõpilane

Norra keelel on norra riigikeelena umbes 4,5 miljonit kasutajat. See on keel kindlasti suurimate keelte hulgas, kui vaadata kõiki maailma keeli. Samas on ta – nagu eesti keelgi – väike keel, võrreldes näiteks selliste keeltega nagu hiina, india, hispaania, inglise või araabia keel. Teisalt on norra keele rääkijad ka osa suuremast, nii-öelda sekundaarsest keelekeskkonnast. Kui võtta kriteeriumiks vastastikune arusaadavus, saab nimelt Skandinaavia keeli vaadata kui suurt sama keele murdeala. Sellise perspektiiviga on norralase keelekeskkonna suurus juba 17 miljoni inimese ringis.

Kuidas on siis norra keele kui emakeele olukord oma ajaloolisel isamaal? Kõik peaks ju olema korras nagu Norras? Mitte päris.

Kindlasti toimub palju positiivset, näiteks tegeldakse Norras tõsiselt keeletehnoloogiaga. Norra on vaba maa ja rahvuskeelt ja -kultuuri ei ähvarda miski. Või ei ole asi siiski nii lihtne? Kuid sellest lähemalt veidi hiljem. Kõigepealt tahan rääkida natuke norra keeleolukorra omapärast.

Kaks kirjakeelt

„Mina olen norralane, minu emakeel on norra keel”. Samamoodi ütleks iga norralane. Kuid milline norra keel? Mõned teist on võib-olla kuulnud, et norra keeli on kaks. Tõepoolest, norra keelel on kaks, täiesti võrdõiguslikku ametlikku kirjakeelt. Nii palju on tihti välis-

maalgi teada, kuid kaval küsimus, mida mulle sellest lähtudes tihti esitatakse, näitab, et tegelik olukord on palju keerulisem. Küsitakse: „Kumba teie räägite?”

Vastata võib ühe lausega: Norras kirjakeelt ei räägita, järelikult ma ei räägi kumbagi. See seletab ühtlasi, miks iga norralane lihtsalt ja pikemalt seletamata saab kuulutada, et ta räägib „norra keelt”.

Ajaloolistel põhjustel on nimelt murded norralaste jaoks rahvuslikud, kuna kirjakeeleks oli mitusada aastat taani keel. Taani keele mõju kestab tänini.

Tegelikult on norra kirjasõnal pikk traditsioon. Vananorrakeelne islandi-norra saagakirjandus on ainulaadne dokumentatsioon, mis kirjeldab ilmekalt viikingite kombeid, tõekspidamisi ning muidugi ka nende keelt. See norra keel elab suures osas edasi islandi keele näol.

Tänapäeva norra keel on aga hoopis midagi muud. Kuigi norra keel paigutatakse tavaliselt Lääne-Skandinaavia keelte hulka, koos islandi ja fääri keelega, on viimase aastatuhande reaalne arengutendents siiski kolme Mandri-Skandinaavia keele rööpne areng. Seepärast on tänapäeva norra, rootsi ja taani keel vastastikku mõistetavad ning suhteliselt kaugel islandi keelest. Kui norra, rootsi ja taani keel võiksid teistsugusel poliitilisel maastikul olla üksteise murded (nad on sarnasemad kui ülem- ja alamsaksa keel), on näiteks tänapäeva norra ja islandi keele sugulussuhe võrreldav eesti ja soome keele suhtega – kus islandi keel nagu soome keelgi on nii arhailisem kui ka puristlikum pool.

Millised on aga tänapäeva norra keele alused? Kui me lähtume norra kirjakeeltest, näeme kahte voolu: rahvakeele süstematiseerimine kirjakeeleks (*nynorsk*) ning vana taani ametivõimu kirjakeele lähendamine norra kõnekeelele (*bokmål*). Viimane, s.o taani kirjakeele edasiarendus, on tänini suurema kasutajaskonnaga kirjakeel.

Norra unioon Taaniga lõppes 1814. aastal, kui Norra anti Rootsile üle kahjutasuna pärast Napoleoni sõda. Samal aastal võeti vastu Norra põhiseadus ja personaalunioon Rootsiga piirdus suures osas ühise sõjaväe ja välispoliitikaga. Just see iseolija hoiak soodustas iroonilisel viisil ka taani keele jätkuvat kasutamist – sel moel markeeriti, et Norra ei ole Rootsi osa.

Tasapisi hakkas see taani keel ka norra laensõnu sisse võtma. Taanipärase kirjakeele hääldus oli juba ammu norrapärane, selle nimetus oli *Dannet dagligtale* (haritud igapäevane kõnekeel). Varsti tekkis soov selle taani-norra keele norrastamist suunata ja süstematiseerida. Väga

tähtis roll oli selles kooliõpetaja Knud Knudsenil, kes avaldas muu hulgas aastal 1881 sõnaraamatu norrapäraste asendussõnadega. Tal oli palju ettepanekuid nii ortograafia kui ka sõnavara kohta ja kuigi ametlik keel ei muutunud eriti enne norra täielikku iseseisvumist XX sajandi algul, on väga suur osa Knudseni ettepanekuid täiesti integreeritud tänapäeva *bokmål*'i. See, et *bokmål* on taani kirjakeelest lähtunud, on fakt, kuid samas tuleb tunnistada, et tänapäevasel kujul on tegemist kahtlemata iseseisva norra keele variandiga.

Hoopis teine suund oli uue norra kirjakeele konstrueerimine. Jaanuaris 1826 kirjutas 22-aastane Sunnmøre foogtkonna väiketalu-niku poeg Ivar Andreas Aasen neli lehekülge pealkirjaga „Meie kirja-keelest” („Om vort skriftsprog”). Kirjutist ei avaldatud enne 1907. aastat, kuid see märgib siiski Aaseni suure projekti algust – ta oli veendunud, et norra rahvakeel ei ole surnud. Norralaste enda keel elab edasi ja selle keele päästjaks on talupoeg.

1842 sai Aasen teadusseltsi stipendiumi ja hakkas koguma andmeid norra rahvakeele kohta. 1853 ilmus raamat „Norra rahvakeele proove” („Prøver af landsmaalet i Norge”), mis sisaldab peale 20 murdeteksti ka katset ühendada nende murrete sõnavara ja konstruktioone lihtsas normeeritud grammatikas. Seega oli sündinud *landsmål* (maakeel), millest hiljem arenes välja *nynorsk*. Kuni oma surmani 1896. aastal jätkas Aasen maakeele süstematiseerimist, sõnaraamatute koostamist ning ka maakeelse kirjanduse loomist.

Tänapäeva *nynorsk* ei ole muidugi enam Aaseni keel, kuid põhimõtted on samad. Alus on norra rahvakeel ja selle rahvakeele murrete ühiste joonte põhjal on arenenud normeeritud, rikas ja igati kasutus-kõlblik kirjakeel. Seda on mõjutanud ka hilisem kirjandus ja tänapäeva *nynorsk*'i aluseks on 1938. aastal fikseeritud ortograafia mõningate uuendustega.

Niisiis elavad kõrvuti kaks kirjakeelt, mis alates aastast 1885 (!) on olnud täiesti võrdõiguslikud ametlikud keeled. Tänapäeval kirjutavad umbes 15% keelekasutajatest *nynorsk*'i, ülejäänud *bokmål*'i. Ma rõhutan veel kord – kirjutavad. Sellisel taustal on kõnekeele osas just murded prestiižikamad ja neid kasutatakse tänapäeval igas olukorras, kaasa arvatud suulises ajakirjanduses, parlamendi kõnetoolis ja nii edasi. Järelikult ei valda iga norralane passiivselt mitte ainult kahte, vaid õieti lõputut arvu keelevariante, mis on vähemalt niisama erinevad kui kolm Skandinaavia keelt omavahel.

On väidetud, et norralastel on niinimetatud polülektaalne grammatika, mille tõttu nad oskavad lähisugulaskeelte puhul ise nii-öelda lünki täita. Seetõttu on tõsiasi, et norralased saavad taani ja rootsi keelest palju paremini aru kui naabrid norra keelest. Naaberriikides on nimelt üks kirjakeel ja murded on enam-vähem köögikeele staatusega.

Aga mida kujutab see olukord endast Norra sees? Kas selline mitmekesisus ei tee keeleõppimist raskeks? Mina julgen väita, et ei tee, pigem vastupidi.

Hääbub keele endaloome

Tuleb siiski tunnistada, et norralaste emakeeleoskus, eriti kirjakeele oskus, ei ole kaugeltki hea. On fakt, et näiteks keskmine soomlane kirjutab soome keelt palju paremini kui keskmine norralane norra keelt. Kuid on see tingitud norra keele suhtelisest vabadusest ja mitmekesisusest? Seda mina ei usu, eriti kui vaadata, missuguseid vigu tehakse.

Murdetausta tõttu teevad kirjutamisel vigu vaid väikesed lapsed õppimise algstaadiumis, kuid tõelise ohu emakeeleoskustele saab väga lühidalt kokku võtta: see on inglise keel. Eriti kommertskeel, millel on paraku suur mõju üldkeelele, kubiseb inglispärasustest nii fraseoloogias kui ka ortograafias.

Suur probleem on liitsõnade lahkukirjutamine inglise keele eeskujul, mis ei ole üksnes viga, vaid teeb ka teksti raskesti loetavaks ja mõnikord muudab tähenduse täielikult – kui näiteks kuulutus, mis peaks tähendama „Ehtsad käsitsi valmistatud plaadisaiad”, tegelikult ütleb „Ehtne käsi tegi plaadisaia”, või kui „munakeetjast” saab „munad keevad”. Samuti on levimas inglise keele fraseologisme ja konstruktsioone, mis tihti on norra keeles ebaloogilised. Varem oli kombeks – kuigi mitte just ilusaks – naerda sisserändajapoodide natuke abitu keelekasutuse üle, kuid tõeliselt hirmutav on, kui emakeele kasutajad teevad massiliselt hullemaidki vigu.

Eestlane on ajaloolistel põhjustel harjunud mõttega, et eesti keel võib olla tõsisel ohul. Norralane ei ole selle mõttega harjunud, ta on osalt olnud nii enesekindel ja ükskõikne ning osalt nii hõivatud kahe kirjakeele pooldajate vaidlustega, et ta ei ole tähele pannud väljaspoolt lähenevat ohtu.

Teine tõsine probleem on norra keelel ning arvavasti Skandinaavia keeltele üldse terminoloogia vallas. Põhjuseks on keelte suhteliselt nõrk tuletusaparaat. Kahjuks on norralased ka samal põhjusel ülimalt skeptilised igasuguse keeleuuenduse suhtes – väljapakutud norra vasted arvatakse olevat labased, tobedad või lihtsalt tarbetud. Kasutusele jääb inglise toorlaen või inglise keele eeskujul kokkupandud ladina-pärane võõrsõna. Kas inglise keelel on siis selline hiilgav tuletusaparaat? Tegelikult ei ole. Kuid paistab, et mis teistes keeltes kõlab naiivselt või kohmakalt, on täiesti korras inglise keeles ehk nagu lauldakse ühes vanas norra poplaulus: „Kerge on öelda *ma armastan sind* inglise keeles.”

Täielik purism on norra keeles paraku mõeldamatu, selleks oli Taani aja ja hansaaja alamsaksa mõju liiga tugev. Nii-öelda puhas norra keel peaks meenutama tänapäeva islandi keelt – mis oleks sama absurdne kui võtta eesti kirjakeeleks soome keel. Sellepärast arvan, et norralastel oleks midagi õppida eesti keeleuuendusest. Terminoloogia arendamine ei saa lähtuda mingi ajaloolise keele rekonstruktsioonist, vaid fantaasiast ja kõlalisest esteetikast. Sõnad peaksid oma kõla poolest säilitama tervikliku keelesüsteemi.

Selliste uuendustega tehakse katseid, näiteks sõnakonkurse jms, kuid see on kitsa ringkonna harrastus, tulemused jõuavad harva tavalise keelekasutajani.

Teadustöö käib inglise keeles

Norra kõnekeelt ei ohusta esialgu miski. Norra kirjakeele terviklikust ohustavad lohakus ja inglise keele mõju. Kuid selle kõige taga on veel üks oluline aspekt, mis pikemas perspektiivis võiks osutada saatlikuks, ning see on norra keele kasutamine ülikoolihariduses ja uurimistöodes. Siin on just norra keele oletatav kindel positsioon ja sellest tingitud ükskõikne hoiak võimaldanud tänapäeva olukorra, kus Norra teadustöö toimub valdavalt inglise keeles. Seda näitab Ragnhild Ljoslandi magistratöö, mis on valmimas Trondheimi ülikoolis Skandinaavia keelte erialal.

Lühidalt võib öelda, et umbes 70% teaduritest ja koguni 81% doktorantidest kirjutab oma töid inglise keeles, kuigi potentsiaalne lugejaskond koosneb tihti valdavalt norralastest. Kui Ragnhild Ljosland palus inglise keeles kirjutavatel doktorantidel intervjuudes oma kee-

levalikut põhjendada, tuli välja, et peaaegu keegi ei mõelnud sellest kui valikust. Tüüpilised vastused olid „Kuidas siis muidu?“, „Kas see ei ole tegelikult vältimatu?“ Need, kes olid oma valiku suhtes teadlikumad, põhjendasid enamasti inglise keele kasutust võimaliku rahvusvahelise lugejaskonnaga.

Alates ülikoolihariduse keskastmest on ka valdav osa õpikuid ingliskeelsed – suurem rahvusvaheline turg lubab paremate õpikute koostamist ja õpikuid valitakse erialase kvaliteedi põhjal, keel ei ole kriteerium.

Praegu käib enamik loenguid norra keeles, kuid on olemas tugevad poliitilised jõud, kes ka selles osas tahavad üha rohkem inglise keelele üle minna. Mõnel erialal peetakse juba osa loenguid inglise keeles, kuigi nii õppejõud kui ka tudengid on norralased. Põhjus? „Terminoloogia on niikuinii ingliskeelne. Lisaks valmistab see tudengeid ette, osalemaks rahvusvahelises teadusmiljöö.“

Filoloogia alal arendatakse muidugi erialakeelt edasi, kuid tehnoloogia ja täppisteadused saavad kaudselt üha rohkem meie igapäevaelu osaks ja seega ka see sõnavara, mis varem oli vaid kitsas erialaterminoloogia. Kas keel on selleks valmis, kui emakeelse terminoloogia arendamise järele pole vajadust tuntud? Tendents on igatahes selgelt inglise keele eelistamine.

Näiteks on Oslo ülikooli arstiteaduskonnas juba terve semester täielikult inglise keeles. Selle vastu seisab loomulikult Norra keelenõukogu, kuid laiemates ringkondades näib problemaatika siiski üllatavalt vähe tähelepanu äratavat.

Mis toob norralase Eestisse õppima

Taasvalitud Tartu ülikooli rektor on lubanud võidelda selle nimel, et ülikoolist saaks Euroopa arvestatavaid teadusülikoole. Ma soovin temale ja ülikoolile edu selle saavutamisel. Kuid selle kõige sees ei tohi unustada ka eesti keele positsiooni eri valdkondades. Inglise keele valdkondade dominants võib tulla väga kiiresti, ning kui ei suudeta paralleelselt kirjutada oma erialast sama hästi emakeeles kui võõrkeeles, on see ohtliku arengu algus.

Ütlen juba ette, et järgnevad minu isiklikud arvamused, mis tuginevad mu enda kogemustele. Mida mina välisüliõpilasena lootsin leida, tulles Eestisse ja astudes Tartu ülikooli? Igatahes mitte seda sama,

mida ma oleksin võinud õppida mujal. Ma tulin Eestisse õppima selle riigi, rahva, keele ja ülikooli omapära, et ma tulevikus võiksin seda norralastele vahendada.

Kas ma oleksin huvitatud Eestis mõne muu aine inglise keeles õppimisest, näiteks selle tõttu, et siin on veel norralastel odavam õppida, või et ma ei saanud Norras kohta? Nii-öelda hariduslik hinnaturism? Absoluutselt mitte. Välisüliõpilastele peaks Tartu ülikool ja teised Eesti ülikoolid pakkuma seda, mis on nende juures ainulaadne. Kõrgematel astmetel ei ole muidugi viga, kui piiratud kestusega kursust pakutakse inglise keeles, kuid need, kes tahavad Eestis pikemalt õppida, on arvatavasti motiveeritud kohaliku keele omandamiseks.

Ja kui ei ole, miks peaks Eesti ülikool neid iga hinna eest tahtma? Võib-olla on see kasulik majanduslikust seisukohast lähtudes, kuid sel juhul on seda olulisem, et arvestataks kaugemale ulatuvate tagajärgedega.